

Андрій Томашевський (Київ)
старший науковий співробітник
відділу давньоруської та середньовічної археології
Інституту археології НАН України,
кандидат історичних наук
Сергій Павленко (Київ)
молодший науковий співробітник
відділу давньоруської та середньовічної археології
Інституту археології НАН України

Середньовічні укріплення в смт Народичі на Житомирщині

Селище міського типу Народичі знаходиться на північному заході Житомирської області при злитті річок Уж та Жерев. У 2013 р. Східно-Волинською археологічною експедицією ІА НАН України проведені розвідки в центральній історичній частині селища

[20, 122–123], оскільки за матеріалами археологічних звітів особового фонду І. Ф. Левицького, що зберігаються у Науковому архіві ІА НАН України, було відомо, що ще у 20-х рр. XX ст. в центральній частині Народичів існували видимі залишки трьох укріплень підовальної форми та курганий могильник.

Проведений аналіз спеціалізованої археологічної та історичної літератури показав, що у жодному науковому зведенні, присвяченому давньоруським та середньовічним фортифікованим пам'яткам (городищам, замкам, замкам) на території України, пам'ятки Народичів не згадуються. Більш того, не існує жодної окремої роботи, присвяченої історії селища. Така ситуація спонукала нас до проведення невеликої наукової розвідки і створення зведення історичних відомостей про Народичі.

Історичні свідчення. Вперше Народичі згадуються, як село, що належало Федору Єльцю, в люстрації Овруцького замку 1545 р.: *«Фёдора Ельца в селе Народичах дымы два, служба, подачки тридцать грошей, а кадь меду, в том же селе другая служба, дымов два, подачки з них двадцать грошей, а кадь меду»* [6, 47]. Але ще П. Г. Клепаський звернув увагу, що люстрація була складена за овруцького старости Йосипа Халецького (1551–1553) і датував її 1552 р. [14, 179, прим. 785]. Отже, і згадку Народичів потрібно відносити до цього часу. С. Уруський, а слідом за ним і В. Бобінський, вважали, що староста овруцький Ф. Єлець отримав Народичі, разом із іншими маєтностями, в результаті двох шлюбів із невідомими за ім'ям дружинами – Н. Колківною та Н. Угриновською [27, 48; 25, 220]. О. Яблоновський допускав, що Народичі мали первісну назву Шарки (Szarki), яку було змінено наприкінці XV – на початку XVI ст. (імовірно, до переходу у власність Єльців) [31, 174].

Щоправда, Народичі згадуються у «Записи о денежных и медовых данях, взимаемых с Киевской Софиевской митрополичьей отчины», документі, опублікованому в першому томі «Актів, относящихся к истории Западной России» і датованому укладачами 1415 р. («или позже»: *«у Народичохъ съ Хотиновскои земли ведро меду даютъ»* [1, 37]. Але вже П. Г. Клепаський не погоджувався з такою інтерпретацією: зіставивши наведені у «Записи» дані з інформацією з інших актових джерел, дослідник запропонував датувати опублікований акт початком XVI ст. (але не раніше 1505 р.) [14, 188, прим. 831]. Ф. М. Шабельдо вважав, що документ укладався впродовж певного тривалого періоду і пов'язував його первинну редакцію із діяльністю київського митрополита Кипріяна (1330–1406) [24, 165, прим. 9]. С. Полехов, проаналізувавши рукопис, у складі якого були виявлені «Записи», припустив, що документ був включений до складу рукописної збірки між 1493 та 1505 рр. [22, 261]. Питання точного датування цього джерела, наскільки нам відомо, залишається відкритим.

По смерті Ф. Єльця у 1568 р. Народичі, разом із усіма іншими родинними володіннями [14, 426; 31, 593; 15, 264–265] успадкував його син Дмитро, писар земський київський [15, 264]. У 1581 р., відповідно до «Реестру збору податей землі Київської», Д. Єлець заплатив податок з володінь у Народичах: за чотири дими осілих по 15 грошей та за чотирьох загородників по 2 гроша [29, 39]. О. Яблоновський, спираючись на той же документ, наводить дані, що у народицьких володіннях нараховувалось 7 сіл, в яких мешкало 16 осілих людей та 14 загородників [31, 300].

Володіння Дмитра Федоровича, після його смерті у 1598 р., перейшли під управління дружині – Марії Олізарівни–Волчкевич, і лише у 1608 р. їх було поділено між синами Дмитра. Народичі разом із Ремезами / Ремезовим (на кордоні з Мозирським повітом, на р. Чертець; нині – на території Білорусі) та половиною Турбівки з околицями (у Київському повіті, верхів'я р. Ірпін) відійшли другому сину – Костянтину [15, 264; 25, 221]. Маєтності народицькі (землі, добра) згадуються у судових справах М. Олізарівни–Волчкевич 1609 р. [30, 159, 160] та К. Єльця 1618 і 1624 рр. [30, 262, 284, 324, 335–337, 357]. У акті 1608 р., як «рубіж народицький», фігурує річка Болотниця [30, 143]. І власне самі Народичі, як село К. Єльця, згадуються в актах 1617 та 1624 рр. [30, 361, 595], і, *внеси, як містечко* у акті 1618 р. [30, 284; 31, 321]. У 1617 р. Костянтин Єлець через те,

що не сплатив податку з Народич і Сільця (та інших маєностей на р. Ірші), був засуджений, привезений колекторами до Києва і засланий [25, 346].

Поряд з тим якась частина Народичів (міста чи маєтку) належала Овруцькому Заручайському монастирю Успіння Пресвятої Богородиці. В інвентарі монастиря від 30 травня 1600 р., зазначається: «у Народичох на Митковичах п'ять ведер меду, а полюда три дни подымовати и две ночи, або две ведре меду дати» [3, 290].

К. Сельц ще за свого життя продав частину маєтку Народичі шляхтичу Флоріанові Потоцькому (герба Любич [28, 280–282]). Костянтин помер бездітним у 1634 р. По його смерті іншу частину Народичів отримала у пожиттєве володіння його вдова Катерина (Христина) з Тишкевичів [15, 265], яка вдруге вийшла заміж за Флоріана Потоцького. Імовірно, після переходу Народичів у власність до Потоцьких у місті будується замок, оскільки саме в цей час він вперше згадується в актових документах [11, 155]. Також не виключено, що на початку XVII ст., після продажу К. Сельцем частини маєтку Ф. Потоцькому, оформлюється поділ містечка і прилеглої волості на дві частини.

Укладачі «Історії міст і сіл Житомирської області» вважали, що Народичі перейшли до Потоцьких у 1639 р. в якості подарунку польського короля полковнику С. Потоцькому (очевидно мається на увазі Станіслав Потоцький, герба Пилява, полковник брацлавський), а після смерті останнього стали власністю його дочки [13, 439]. Але у цьому виданні допущено цілу низку помилок: по перше – переплутані різні роди Потоцьких, по друге – С. Потоцький дійсно отримав від Владислава IV маєстності в Україні, але Народичі серед них не значились [8, 513–515], по третє – С. Потоцький не був одруженим і не залишив після себе потомства [26], й останнє – джерела, на які посилаються укладачі зовсім не підтверджують їх тезу, а навпаки – заперечують [4, 83; 8, 513–514].

У 1645 р. у позові ігумена Печерського монастиря на Костянтина Потоцького (сина Флоріана та Катерини), останній названий власником містечка Народичі [11, 140].

У кількох протестаціях від 23 вересня 1651 р. від імені Катерини Потоцької (Тишкевичівни) та її синів Яна–Кароля і Костянтина (а також у двох реєстрах завданих збитків, за подяних у березні–квітні того ж року) проти овруцького старости Владислава Немирича, ротмістра і жовнірів його корогви, та проти ксьондза, єзуїта Ігнатія–Олександра Єльця, його слуг, ротмістрів і жовнірів його корогви, згадуються маєтки Потоцьких – Старі Народичі та Нові Народичі, з навколишніми селами Сельць (Сільце), Ставок, Болотнича, Шарне (Шарки), Ноздрище, Яжберень (Язберин), Дорогин і Давидки [19, 229–230; 6, 622, анот. IV]. Замок у Народичах, який спалили під час нападу і погрому маєностей народицьких у червні 1651 р., згадується у протестаціях Катерини Потоцької та її синів, датованих 23 вересня 1651 р., проти овруцького старости Владислава Немирича, ксьондза Ігнатія–Олександра Єльця, полковника Шимона Павші, ротмістрів та жовнірів їх корогв, жовніра волоської корогви Базиля Бачинського, бояр овруцьких та козаків містечка Базар [19, 229; 6, 622, анот. II–III; 8, 579–580].

На початку 80-х років XVII ст., містечко і волесть Народичі були поділені на дві частини, адже в актових матеріалах 1680–1690-х років фігурують два власника маєностей. Так, Народичі, як дідівщина Яна–Антонія Потоцького (онука Флоріана Потоцького [28, 281]), брацлавського підкоморія і ловчого, згадуються у скаргах Яна–Антонія, його слуги Івана Хмелевського та шляхтича Михайла Скипора, власника с. Мотейки, на козацького полковника Карла Тишкевича за вчинені напади, грабежі та в розбїї (квітень–березень 1684 р.) [4, 53, 58, 61–62] та на полковника Криштофа Лончинського і сотника Миколу Демблевського, що займали квартири і збирали провіант у володіннях Потоцького (волесть Народицька) – селаш Шарне, Ноздрище, Яжберень та Кліщі (липень 1685 р.) [4, 114–115]. Фігурує містечко, але вже під назвою Старих Народич, і в скарзі від імені Я.-А. Потоцького, датованої 21 лютого 1692 р., на козацького полковника Ярему Гладкого, через те, що сотник його полку Іван Ластуненко розгінвав ярмарок і змушував міщан та селян платити йому ренту (в документі описується напад козаків на замок) [4, 232–234]. Волесть Народицька також згадується в акті від 28 червня 1687 р. – реєстрі «шкод і конт-

рибуцій», спричинених власності Потоцького козацьким полковником Данилом (пограбовані села Ноздрище, Шарне, Яжберень, Кліщі, Заруддя, Народицька і Звіздальська рудні, Ступище, містечко Кухарі) [4, 159–162; 29, 178].

Як маєток київського стольника, димерського старости та полковника Криштофа Ласка, Народичі фігурують у скарзі овруцького намісника Івана Якубовського від 5 червня 1684 р. на управляючого народицькими маєтностями Домбровського, який разом із мі-

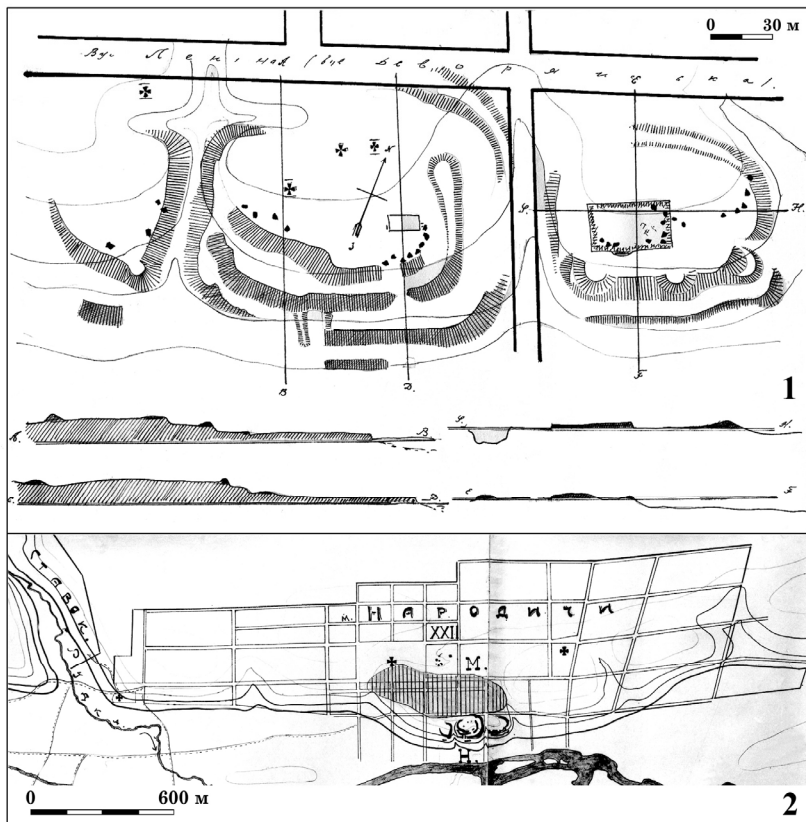

Рис. 1. Народичі за І. Ф. Левицьким (1925 р.): 1 — План укріплень в центральній частині селища; 2 — Фрагмент плану найближчої округи із позначеними укріпленнями, селищем та курганним могильником.

шанами містечка нападав на шляхтичів (у акті міститься згадка про *замок* Потоцького в Народичах) [4, 83–86]. Володіння К. Ласка названі як «нове місто Народичі» у скарзі від 5 березня 1692 р. про розорення шляхетських помість козацькими полковниками Василем Іскрицьким, Семеном Палієм та Яремою (Гладким ?) [4, 237–239].

За «Люстрацією подимної податі Київського воєводства, повітів Овруцького і Житомирського» від 25 січня 1683 р., до володінь Я.–А. Потоцького (Старі Народичі) відносились частина власне містечка Народичі, що нараховувала 39 димів, а також села Шарне (14 д.), Ноздрище (8 д.), Яжберень (4 д.) та Кліщі (7 д.). До маєтку К. Ласка входили: інша частина Народич (46 димів), села Дорогин (5 д.), Давидки (11 д.), Селець (20 д.) та Ставки

(6 д.). Загальний податок із усієї волості та містечка оцінювався у 37 злотих [10, 493]. Імовіріше за все, К. Ласко отримав половину мастку, відому як Нові Народичі, через свою дружину – Маріанну Потоцьку, тоді як інша частина – Старі Народичі, залишалися власністю Я.–А. Потоцького.

Як містечко, Народичі згадуються в акті від 16 червня 1683 р. (вирок купного суду шляхтичу Матвію Мошковському) [7, 190–193]. Міщани містечка входили до копної округи (територіальної громади), що складалася з населених пунктів, розташованих в басейні рр. Ужа, Жерева та Норині, й на які поширювалась юрисдикція копного суду з центром у с. Гошів [7, 44].

Старі та Нові Народичі згадуються у свідоцтві, виданому від міщан народицьких та громади с. Жерев шляхтичу Юрію Карлу Мількевичу, 24 квітня 1693 р. [4, 274–275] та у позові Якова Никифоровича, приходського священника с. Хлупляни, на жовнівів хоругви Лігензи–Мінора від 30 липня 1694 р. [2, 98]. *Замок* у Народичах згадується в акті від 11 квітня 1697 р. зі скаргою Я.–А. Потоцького на шляхтянку Більську [9, 224].

У скарзі Михайла Павші, житомирського підчашого і овруцького підстарости, від 2 січня 1721 р., на Казимира та Миколая Потоцьких, володарем Старих Народич названо К. Потоцького, старосту любецького. У цьому документі тричі згадується *замок* саме в Старих Народичах [9, 320–322].

Вже як володіння Михайла Павші, містечко Народичі (без поділу на Нові та Старі) згадується в універсалі київського каштеляна Казимира–Станіслава Стецького до шляхтичів Київського воєводства від 6 липня 1734 р. [5, 83] та у скарзі священника Свято-Миколаївської церкви Павла Манадиченка на управляючого Норинського мастку, шляхтича Мартина Псарського, що забороняв відправлення церковних служб в с. Клочки, датованій 11 грудня 1734 р. [2, 443–444]. Також містечко фігурує в активних матеріалах 1750 р. у зв'язку з гайдамацькими смутами [5, 83, 439–441, 463–464, 517–521, 525–526, 531].

Після другого поділу Польщі, за яким до Російської імперії відійшли території Київського, Брацлавського та Подільського воєводств, у 1794 р. містечко було конфісковане й перейшло у державну власність. З утворенням Волинської губернії Народичі стають центром волості у складі Овруцького повіту. Станом на 1885 р. у Народичах мешкало 1496 осіб, налічувалось 216 дворових господарств, існували дві православні церкви, костел, два єврейських молитовних будинки, школа, постоялий двір, трактир, 14 постоялих будинки, 34 лавки, відбувалися базари та п'ять ярмарок на рік [12, 229–230].

Підсумовуючи історичний нарис, зазначимо, що Народичі вперше згадуються у середині XVI ст., хоча не виключено, що невелике поселення, яке належало Софії Київській, існувало вже на початку XVI ст., а можливо, й раніше. Впродовж середини XVI – початку XVII ст. Народичі з волостю належали Єльцям. У першій половині XVII ст. містечко і волость переходять у власність до роду Потоцьких герба Любич. З цього часу документами засвідчується поділ народицьких маєностей, як міста так і волості, на дві частки: Старі та Нові Народичі. Імовірно, що саме Потоцькі будують у містечку *замок* (в Старих Народичах). У першій половині XVIII ст. обидві частини Народич переходять у власність до Михайла Павші, нащадки якого, вірогідно, і є власниками маєностей до експропріації на користь держави у 1794 р.

Окремо відзначимо, що поділ селища на дві частини – стару та нову, продовжує існувати й нині. Згідно з опитуванням місцевих старожилів, межа між двома частинами проходить приблизно по лінії сучасної вулиці Поліської: місцевість, що простягається на схід від вулиці й до східної околиці сучасного селища (куток Кавказ), – традиційно називають Старими Народичами, а частину селища, що знаходиться західніше вулиці та підходить до р. Стручок і кутка Ставок (колишнє окреме село) – Новими Народичами. Також у старожилів існує традиція (що, вірогідно, походить від уявлень про колишній поділ волості на окремі маєності) згадувати навколишні місцевості у межиріччі рр. Стручок, Жерев, Уж та Норинь, які не входять до меж сучасного селища, як Старі чи Нові Народичі (інформація Д. Конопського).

Археологічні дослідження І. Ф. Левицького. Перші археологічні дослідження території містечка та його округи проведені у 1925–27 рр. І. Ф. Левицьким. Дослідник наро-

дився у Народицах, у сім'ї священника (за деякими даними – Римо-Католицького костелу Святої Текли) і добре знав топографію та топоніміку селища, очевидно, був обізнаний з місцевою історією та народними переказами. Впродовж 1925–27 рр. І. Ф. Левицький працював у Волинському науково-дослідному музеї (Житомир): уповноваженим з охорони пам'яток Житомирської округи, помічником завідуючого археологічного відділу та завідуючим кабінетом антропології [21, 89].

У звіті про археологічні дослідження 1925 р., на який довгий час не звертали увагу дослідники, І. Ф. Левицький описує три укріплення у центральній частині селища, що займали три суміжних підвищення берегової тераси в місці злиття рр. Жерев та Уж (Рис. 1, 1). Ці укріплення дослідник вважав окремими складовими єдиного городища, що функціонувало від неолітичних часів і до кінця литовсько-польської доби.

Західне укріплення (частина городища) знаходилося в ур. Церковище і займало площу підовальної форми, розмірами 57×50 м. Зі сходу фортифікована площадка обмежувалась яром, що перерізав ділянку плато в меридіональному напрямку і відділяв західне укріплення від центрального. Із півдня – крутими, очевидно ескарпованими, схилами плато. І. Ф. Левицький зазначає, що схили яру та тераси були підрізані на 4–5 м (вниз від площадки городища). Із півночі та заходу видимих природних перешкод не зафіксовано. З півдня майданчик укріплення був оточений частково спланованим валом, який в окремих місцях досягав висоти до 2,5 м. На плані І. Ф. Левицького, у південній частині площадки помітний напівкруглий виступ (можливо – бастіон пізнішого часу). Залишків рову з напільної сторони не зафіксовано (Рис. 1, 1). Територію укріплення у той час займали садиби Райсельбудинка та громадян Лисаківського і О. Благовіщенської. На північ від городища знаходились рештки фундаменту Миколаївської церкви, що була знищена пожежею у 1853 р.

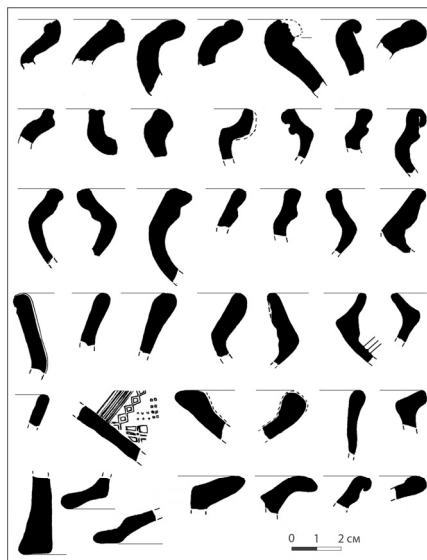

Рис. 2. Народичі (2013). Західне укріплення, вінця горщиків, зібрані на території садиби краєзнавчого музею.

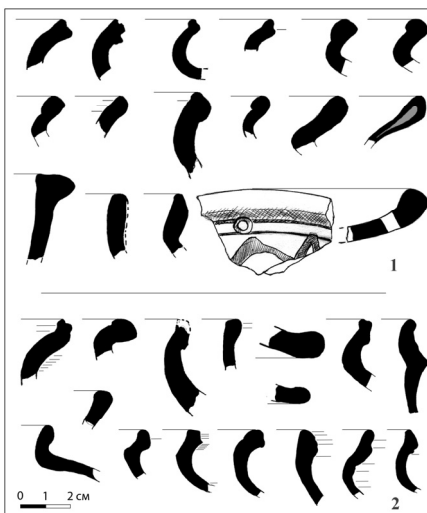

Рис. 3. Народичі (2013): 1 — Західне укріплення: вінця горщиків, зібрані на території садиб по вул. Свердлова, 127 і 131 (нині — Замкова); 2 — Центральне укріплення: вінця горщиків, зібрані на ділянках городів на південних схилах.

У південній частині площадки фіксувались надмогильні плити і камені, ймовірно сліди могил (надмогильні насипи відсутні) прицерковного цвинтаря. Цікаво, що І. Ф. Левицький вважав, що каміння надмогильних плит походить з валу городища [16, 9].

Центральне укріплення (частина городища) займало площу берегової тераси, обмежену із заходу та сходу двома ярами. По східному валу вже в ті часи була прокладена вулиця (сучасна Пирогова). Внутрішня площадка укріплення неправильної овальної в плані форми, розмірами 100×32 м. З півдня схили тераси ескарповані, зафіксовано дві берми, що розташовані на відстані (висоті) 1,5–3 м одна від одної. Ширина берм: верхньої – 3,5 м, нижньої – 7,8 м (на плані показано фрагмент ще одної берми в підніжжі тераси). По краю берм, дослідником зафіксовані залишки насипів (валів), висотою до 0,7 м. Більшість валів по краю площадки городища на той час були вже сплановані. Залишки насипу спостерігались із східної та північно-східної частини площадки, а в південно-східній частині майданчика у підшві спланованих валів І. Ф. Левицький зафіксував рештки кладки з великих брил граніту, розміщених в один ряд (Рис. 1, 1). Територію укріплення займали садиби гр. О. Зворкіна, Римо-Католицького костелу та ветамбулаторії (перелічені із заходу на схід). У центрі майданчика зафіксоване невелике підвищення. У західній частині площадки знаходились залишки цвинтаря давньої Преображенської церкви, рештки фундаментів якої збереглися під дзвіницею діючого костелу. У південно-східній частині площадки, біля будинку ветлікарні знаходились рештки цегляних фундаментів від будівель, що належали давньому костелу [16, 9–10].

Східне укріплення (частина городища) овальної в плані форми, розмірами внутрішнього майданчика 90×60 м, по краю якого були помітні залишки валу, що найбільше зберігся у північно-східній частині. З півдня площадки зафіксовані три заокруглені виступи напівбастіонного типу (Рис. 1, 1). Територію городища повністю займала садиба Народницької лікарні. Майже в центрі площадки на той час зберігались руїни давнього палацу у формі прямокутника, розмірами 38×21 м. Можливо, що палац був побудований Павшима, а зруйнований під час пожежі 1853 р., оскільки І. Ф. Левицький зазначив: *«Від часу літо-всько-польського панування до року 1853 осередком внутрішнього життя місцевих володарів являлась саме ця, східна частина городища»* [16, 10].

І. Ф. Левицький вважав, що по ложу яру між західним та центральним укріпленням, ширина якого становила біля 5 м, проходив основний в'їзд до городищ (замчик) із боку заплави. На підтвердження він приводить свідчення, що шлях «за річку» до 50-х рр. XIX ст. проходив саме через цей яр і далі вів до дерев'яного мосту через р. Уж, потім – до залишків греблі на р. Гнилуші, виходячи на «Старий городищенський шлях» на правому березі біля «Стражи» (лісової сторожки). Далі цей шлях йшов на с. Лозницю (і, вірогідно, Ксаверів та Малин – також давні володіння Єльців) [16, 10].

На північ від укріплень на ділянці розміром бл. 650×180–200 м, витягнутій із заходу на схід по напрямку течії річки (приблизно в межах кварталу, обмеженого сучасними вулицями Преображенською, Замковою, І. Юрченка, Житомирською та на ділянці південної частини Свято-Миколайського парку), на підвищеннях, оточених низкою заболочених видолінок, знаходилось неукріплене поселення (посад, окольне місто) – *«стація селитба доісторичних осельників Народич»* (Рис. 1, 2). На цій території І. Ф. Левицьким знайдені різночасові матеріали, починаючи від артефактів доби каменю (вістря, скребачки, долотця) і до матеріалів литовсько-польського часу [16, 11–12].

Північніше неукріпленого селища, за неглибоким видолінком, на території старого іудейського кладовища дослідником зафіксовано курганну групу (Рис. 1, 2), що налічувала вісім насипів. Кургани невеликого розміру, низькі і ледве помітні над рівнем поверхні (точні розміри не вказані). Один із курганів «середнього» розміру, ще один – подвійний (два кургани, що злились полами) [16, 11].

Окрім досліджень залишків укріплень вірогідного давньоруського городища та середньовічного замку, неукріпленого посаду та курганного могильника в історичній частині містечка Народичі І. Ф. Левицький виявив та дослідив 13 різночасових пам'яток, зокрема

найбільш відоме неолітичне поселення в урочищі Піщане, та 26 курганных груп в межах річчі рр. Уж та Жерев та їх допливів, в околицях Сільця та Народиць; провів розвідки поблизу сіл Ліплянщина, В'язівка, Болотниця, Розсохи, Селець, Ст. Шарне, Лозниця, х. Булев, х. Россоховського, х. Уманці та інших населених пунктів сучасного Народицького району [16; 17; 18].

Слід зазначити, що археологічні дослідження в найближчих околицях містечка проводили також С. С. Гамченко (1924, дослідження курганів давньоруського часу в с. Розсохи та Селець), Ю. В. Кухаренко (1947, розкопки курганів давньоруського часу в околицях с. Селець), І. П. Русанова (1958–59, розвідки по р. Уж), С. С. Березанська (1959, розвідки поселень раннього залізного віку в долині р. Уж), Л. Л. Залізняк (1979, 1983, розвідки неолітичних стоянок у заплаві р. Уж та розкопки пам'яток доби фінального палеоліту поблизу с. Христинівка), Б. А. Звіздецький (1995, розвідки за програмою інвентаризації пам'яток в радіаційно забруднених районах). Зауважимо, що усі перераховані дослідники, плануючи власні роботи, так чи інакше спиралися на результати розвідок і розкопок І. Ф. Левицького. Але, власне на території селища Народиць, будь-які археологічні дослідження після робіт 1925–27 рр. І. Ф. Левицького не проводились.

Археологічні дослідження 2013 р. (розвідки) на території Народицького району проводились Східно-Волинською експедицією ІА НАН України археологічні розвідки за програмою «Зводу пам'яток історії та культури України по Житомирській області» й були спрямовані на пошук нових та перевірку даних про вже відомі археологічні пам'ятки Житомирщини [20].

У ході розвідок окрему й спеціальну увагу було приділено дослідженням центральної історичної частини смт Народиць. За підтримки місцевої влади (користуючись нагодою, висловлюємо подяку Д. Конопському, який не тільки домовлявся з господарями садиб щодо обстеження, а й брав активну та дієву участь в процесі археологічних досліджень) було проведене суцільне кількарізне (посадибне) обстеження підвищення берегової тераси (рр. Уж–Жерев) та її схилів в історичному центрі сучасного селища. Серед потужного масиву пізньосередньовічних матеріалів, на кількох садибах були вперше виявлені та документовані зафіксовані матеріали давньоруського часу (XII–XIII ст.) і післямонгольської доби (II пол. XIII – поч. XIV ст.) [23, 500–501].

Встановлено, що історична частина селища зазнала значних перетворень впродовж XX ст. Залишки укріплень (ровів, валів, в тому числі й кам'яних кладок), згадані у звіті І. Ф. Левицького, не збереглися або переплановані і не помітні назовні. Суміщення різночасових топографічних карт та окомірного плану центральної «замкової» частини Народиць, складеного І. Ф. Левицьким, дозволило з'ясувати історичну топографію селища.

На місці західного укріплення нині розташовується садиба краєзнавчого музею та приватні садиби по колишній вул. Свердлова, 127 і 131 (ми використовуємо назву вулиці, що була офіційною на момент дослідження 2013 р.). Нами оглянуті ділянки городів цих садиб, зібрано підйомний матеріал. Шурфування не проводилось, оскільки на час досліджень присадибні городи вже були засаджені.

Серединне (центральне) укріплення, обмежене зі сходу сучасною вулицею Пирогова, а з заходу – яр, нині зайняте приватними садибами (західна частина), будівлями комуногоспу (центральна частина) та занедбаною багатопверховою будівлею Народицької районної поліклініки (після аварії на ЧАЕС не використовується). Територія зазнала сильних перепланувань, ділянка комуногоспу та поліклініки майже повністю заасфальтовані, на території садиби поліклініки знаходиться велика кількість сучасного будівельного сміття. Таке ж сміття зафіксовано по краю майданчика, в місці залому тераси та у верхній частині схилів (очевидно зсунуто на край тераси під час перепланувань). Шурфування не проводилось. Вдалося оглянути зайняті городами південні схили, що в нижній частині доволі полого спускаються до заплави. На площі городів зібрано підйомний матеріал.

Тераса в місці західного і центрального укріплення підвищується над заплавою Жерева на 12–13,5 м. Ескарповані схили західного і частково центрального укріплення забудовані сади-

бами: вірогідно по нижній бермі, згаданий І. Ф. Левицьким, проходить сучасний провулок Першого Травня. Устя яру між західним і центральним укріпленням також зайняте під садиби, а його верхів'я поросли деревами та чагарниками, частково перетворенні на смітник.

Східне укріплення, зайняте нині будівлями Народицької лікарні (цікаво, що місцерозташування лікарні за 80 р. не змінилось), найбільше переплановане, хоча й зберігає по краю спланованої тераси, як нам здається, сліди пізньосередньовічних редутів, позначених на плані І. Ф. Левицького. Практично вся не зайнята будівлями територія укріплення заасфальтована. На доступних для огляду ділянках з відкритою поверхнею (клумби та задернований край майданчика) артефактів не зафіксовано. Шурфування не проводилось. Тераса в цьому місці дещо понижується і підвищується над заплавою Ужа на бл. 10 м.

На ділянці західного укріплення, на городах приватних садіб, знайдено фрагменти давньоруських горщиків X ст., можливо, рубежу X–XI ст. та керамічних матеріалів XII–XIII ст. Тут також зафіксовані численні знахідки пізньосередньовічної кераміки XV–XVI ст. та XVII–XVIII ст. Трапляються зразки димленого посуду, макітр (Рис. 3, 1).

На городах за старим краєзнавчим музеєм (поверхня тераси, її залом та схили) знайдено кілька фрагментів вінець давньоруського часу: рубежу X–XI ст. та XII–XIII ст. Широко представлені керамічні матеріали кінця XIV–XVI ст., скляні та металеві пізньосередньовічної артефакти. Ця кераміка відноситься до різних типів: горщики, тарілки, миски, макітри, кухлі, покришки. Вінця горщиків складно профілювати. Широко представлена кераміка XVII–XVIII ст. усіх кольорів. Наявні фрагменти ангобованого, описаного, димленого та лощеного, полив'яного посуду. Зустрічаються зразки з декоративним штампованим орнаментом (Рис. 2).

На ділянках городів, що спускаються в заплаву на південь від центрального укріплення, знайдені вінчик горщика рубежу X–XI ст., вінчик горщика середини – другої половини XIII ст., кілька фрагментів вінець покришок. Також тут зібрано кілька нетипових він-

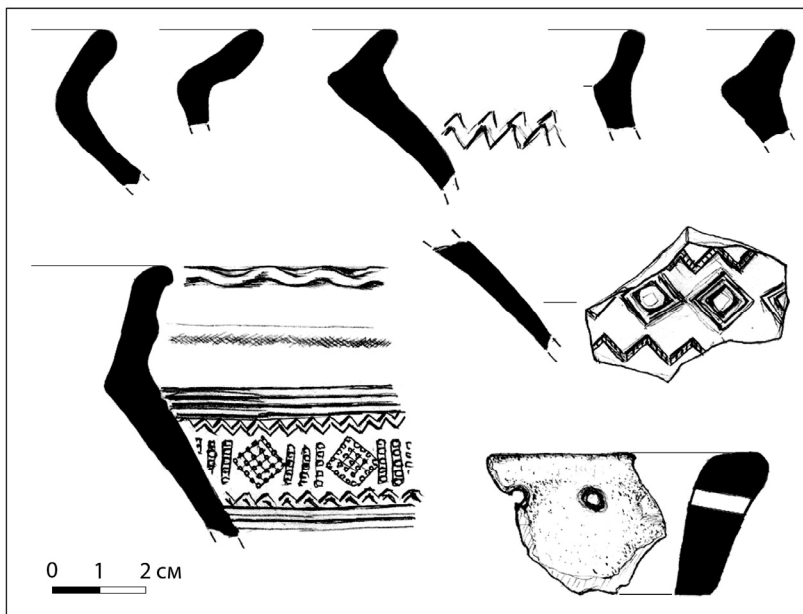

Рис. 4. Народичі (2013). Керамічні знахідки з площі неукріпленого селища.

чиків, датування яких в широких межах можна визначити XIV–XVI ст. (не можна виключати і їх давньоруського походження), а також матеріали більш пізньої доби (Рис. 3, 2).

Окрім того, нами були оглянуті городи деяких приватних садиб з напільної від укріплень частини плато, на території прилеглого неукріпленого селища. Це, переважно, ділянки по вул. Першого Травня та колишній вул. Свердлова на захід від укріплень та ділянки по вул. Житомирській, Свердлова, Гагаріна – на північ від укріплень. Практично на всій доступній для обстеження площі суміжної з укріпленнями селищної забудови фіксується потужне середньовічне заселення – численні керамічні матеріали XVII–XIX ст. На деяких сірих димлених лощених фрагментах є зразки красивих канелюрів, а також – орнаментів, створених штампом (коліщатком) (Рис. 4).

Сукупність спостережень над морфологією, функціональними різновидами, технологією виготовлення, засобами декоративного оздоблення численних зразків середньовічної кераміки, знайдених на площі укріплень Народичів та прилеглого селища, дозволяє припускати існування тут середньовічного адміністративного, військового, господарського, торгівельного та культурного центру. Його започаткування, як доводять результати наших ексклюзивних польових досліджень, відноситься до часів давньоруської доби.

Знахідки крем'яних артефактів та типової ліпної кераміки (наприклад, на городі садби по вул. Свердлова, 135 трапився вінчик ліпної посудини доби бронзи чи раннього залізного віку (Рис. 4)) свідчать, що територія історичних Народичів була освоєна і в часи неоліту, добу бронзи та раннього залізного віку.

Курганий могильник, згаданий І. Ф. Левицьким не зберігся. Встановлено, що старе єврейське кладовище, на ділянці якого знаходилась курганна група, розташовувався практично у центрі сучасного селища. На його місці нині розміщується будівля районної держадміністрації.

Таким чином, основним досягненням перших розвідкових робіт, проведених в смт Народичі, вважаємо отримання досить переконливих свідчень існування на цій території у давньоруський час населеного пункту, не виключено – фортифікованого. Питання деталізації історичної топографії, пошук залишків фортифікації, встановлення потужності та конкретних меж поширення культурних шарів давньоруського поселення і середньовічного замку (центру округи), точна локалізація синхронних передмість й некрополів можуть бути вирішені в ході подальших поглиблених, спеціально організованих, стаціонарних досліджень на території Народичів.

На початку 2016 р., у відповідь на запит громади смт Народичі щодо доцільності перейменування окремих вулиць селища, відділом давньоруської та середньовічної археології ІА НАН України на основі доповіді авторів цієї роботи була підготовлена пропозиція (подання) перейменувати вул. Свердлова, на садбах якої знаходились залишки укріплених поселень доби середньовіччя, на вулицю Замкову. Також відділ запропонував громаді увіковічити ім'я місцевого уродженця, знаного вченого–археолога І. Ф. Левицького у топоніміці селища і перейменувати одну із вулиць на його честь. Розпорядженням селищного голови від 19 лютого 2016 р. «Про перейменування вулиць в населених пунктах Народичької селищної ради» вулицю Свердлова перейменовано на вулицю Замкова, а вулицю Щорса – на вулицю Левицького Івана Федоровича.

Як уже зазначалось, у середині 20-х років І. Ф. Левицьким були проведені розвідкові роботи в найближчій окрузі Народич. Принаймні, 9 із 26 курганних груп, зафіксованих дослідником в межріччі рр. Уж та Жерев, можна датувати давньоруським часом. На площі двох дюнних неолітичних стоянок в заплаві Ужа, цим дослідником тоді були виявленні матеріали давньоруського часу, в тому числі й браковані рештки виготовлення пірофілітових пряслиць. Нашими роботами 2013 р. відкриті давньоруські поселення в околицях сс. Закусили, Бабиничі та Сельць, на північно–західній та східній околиці смт Народичі, у районі відселеного с. Старе Шарне. Близько десяти поселень давньоруського часу виявлено на узбережжі рр. Норинь, Стручок та Болотниця, на північ від сучасного селища. Таким чином, уже в давньоруський період, імовірно укріплення в Народичах було центром доволі заселеної округи, а у часи середньовіччя – волості, що послідовно належала Сльцям, Потоцьким та Павшам.

Джерела та література

1. Акты, относящиеся к истории Западной России, собранные и изданные Археологической комиссией. – Т. I. – СПб., 1846. – 432 с.
2. Архив Юго-Западной России, издаваемой Временною Комиссией для разбора древнейших актов, высочайше утверждённой при Киевском, Подольском и Волынском генерал-губернаторе (далі – АЮЗР). – Ч. I. – Т. IV. – К., 1871. – 99, 747 с.
3. АЮЗР. – Ч. I. – Т. VI. – К., 1883. – 939 с.
4. АЮЗР. – Ч. III. – Т. II. – К., 1868. – IV, 197, 846, II, III с.
5. АЮЗР. – Ч. III. – Т. III. – К., 1876. – 128, 897 с.
6. АЮЗР. – Ч. III. – Т. IV. – К., 1914. – CI, 946, XLXIII с.
7. АЮЗР. – Ч. IV. – Т. I. – К., 1867. – LV, 62, 460 с.
8. АЮЗР. – Ч. VI. – Т. I. – К., 1876. – 128, 615 с.
9. АЮЗР. – Ч. VI. – Т. I. Приложение. – К., 1876. – 626, 146, 21 с.
10. АЮЗР. – Ч. VII. – Т. I. – К., 1886. – 85, 647, XII с.
11. Білоус Н. Приватні міста Київського воєводства в першій половині XVII ст.: кількість, особливості розвитку та функціонування // Україна в Центрально-Східній Європі. – Вип. 15. – К.: Інститут історії України НАНУ, 2015. – С. 125–164.
12. Волости и важнейшие селения Европейской России / Сост. В. В. Зверинский. – Вып. 3. – Санкт-Петербург, 1885. – 8, 333 с.
13. Історія міст і сіл Української РСР. Житомирська область / Відп. ред. П. Т. Тронько. – К.: Головна редакція УРЕ АН УРСР, 1973. – 727 с.
14. Клепатский П. Г. Очерки по истории Киевской Земли: Литовский период. – Біла Церква: Вид. О. Пшонківський, 2007. – 480 с.
15. Літвін Г. З народу руського. Шляхта Київщини, Волині та Брацлавщини (1569–1648) / Пер. з польськ. Лесі Лисенко. – К.: Дух і Літера, 2016. – 616 с.
16. НА ІА НАН України, ф. 4 (фонд І. Ф. Левицького), спр. 2, 137 + 30 с., 57 табл., 53 рис., мапа, 3 плани.
17. НА ІА НАН України, ф. 4, спр. 3, 37 + XXXI с., 10 табл., 28 рис.
18. НА ІА НАН України, ф. 4, спр. 4, 27 + 4 с., 6 рис., мапа.
19. Національно-визвольна війна в Україні 1648–1657. Збірник за документами актових книг / Упоряд. Л. А. Сухих, В. В. Страшко. – К.: ЗАТ «ВІПОЛ», 2008. – 1012 с.
20. Павленко С. В., Томашевський А. П. Розвідки на території північної Житомирщини // Археологічні дослідження в Україні 2013. – К.: ІА НАНУ, 2014. – С. 123–125.
21. Павленко С. В. Овруцький повітовий музей та науково-археологічна комісія (початок 20-х років XX ст.) // Археологія і давня історія України. —Вип. 4 (25): Дослідження археологічної спадщини Східної Волині (до 120-річчя з дня народження Ф. А. Козубовського). – К., 2017. – С. 183–194.
22. Полехов С. Новые документы о Киевской земле XV века // Сфрагистичний щорічник. Вип. II. – К., 2012. – С. 256–281.
23. Томашевський А. П., Павленко С. В. Городища и укрепления средневековой Овручской волости // Міста Давньої Русі. Збірка наукових праць пам'яті А. В. Кузи. – К.: Стародавній Світ, 2014. – С. 470–512.
24. Шабульдо Ф. М. Земли Юго-Западной Руси в составе Великого княжества Литовского. – К.: Наукова думка, 1987. – 185 с.
25. Bobiński W. Województwo kijowskie w czasach Zygmunta III Wazy. Studium osadnictwa i stosunków własności ziemskiej – Warszawa, 2000. – 599 s.
26. Majewski W. Potocki Stanisław h. Pilawa (1607–1647) // Polski Słownik Biograficzny. – T. XXVIII/1. – Z. 116. – 1984. – S. 151–153.
27. Uruski S. Rodzina. Herbarz szlachty polskiej. – T. VI. – Warszawa: Księgarnia Gebethnera i Wolffa, 1909. – 392 s.
28. Uruski S. Rodzina. Herbarz szlachty polskiej. – T. XIV. – Warszawa: Księgarnia Gebethnera i Wolffa, 1917. —384 s.

-
29. Źródła Dziejowe. – T. XX. – Warszawa, 1894. – II, 89, 185, XXVI s.
30. Źródła Dziejowe. – T. XXI. – Warszawa, 1894. – 654, 8, LI s.
31. Źródła Dziejowe. – T. XXII. – Warszawa, 1897. – 736, LIX s.